

А. В. Чайківська

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

Науковий керівник: канд. філол. наук,

доцент В. В. Жуковська

**Семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення
рис характеру людини (на матеріалі англійської, французької та
української мов)**

Культура та менталітет народу відбиваються у мові, особливо у фразеологічних одиницях (далі – ФО), оскільки вони є конденсованими мовними одиницями, у них акумулюється багатовікова мудрість народу. Дослідження структурних, семантичних та стилістико-функціональних аспектів ФО завжди було в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених, проте протягом останніх десятиліть вивчення ФО набуло лінгвокогнітивного та прагмалінгвістичного вектору. В умовах світової глобалізації та євроінтеграції України актуальності набувають типологічні дослідження, у тому числі порівняльний аналіз германського, романського та слов'янського мовознавств. Вивченням фразеологічних одиниць займалися лінгвісти Ф. де Соссюр (1857), О. Єсперсен (1860), В.В. Виноградов (1894), О.І. Смирницький (1903), І.В. Арнольд (1908), О.В. Кунін (1909), Н.М. Амосова (1911), Ш. Баллі (1947), Е.Ф. Арсентьева (1947), М.І. Мостовий (1954), Є.Г. Беляєвська (1994), R. Gibbs (1995), О.С. Кубрякова (1997), О.В. Городецька (2003), та ін.

Стаття присвячена дослідженню семантико-функціональних особливостей ФО на позначення рис характеру людини на матеріалі англійської, французької та української мов.

Серед науковців немає однозначної думки щодо обсягу поняття ФО, а саме чи включає воно в себе прислів'я та приказки, лексичні ідіоми, формули привітань, побажань, запрошень тощо, крилаті вислови та складені терміни.

Проблемними є питання про залежність компонентів фразеологізму, їх значення та стійкість сполучення слів. Зокрема, Л.Г. Скрипник визначає фразеологічні одиниці як стійкі сполучення двох і більше слів, що являють собою семантичну цілісність та відтворюються в мовленні в готовому вигляді. Крім того, він зауважує, що ФО є явищем «соціально зумовленим, апробованим суспільною свідомістю носіїв мови» [3; 11]. Юрчук Л.М., визначаючи поняття фразеологічної одиниці, акцентує увагу на фразеологічному значенні, граматичних категоріях та стійкому складі компонентів ФО, які втрачають лексичну самостійність [1; 30].

Науковець В.Н. Телія розглядає фіксовану стійкість як найважливішу ознаку ФО, тому визначає фразеологізм як семантично пов'язані сполучення слів та речень, які «не творяться у відповідності до загальних закономірностей вибору та комбінації слів при організації висловлювання», а відтворюються у процесі мовлення у фіксованому співвідношенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу» [1; 68].

На позначення поняття фразеологічної одиниці у французькій мові вживаються декілька термінів, а саме: *locution*, *locution figée*, *expression idiomatique*, *gallicisme*, *idiotisme* та ін. Найбільш поширеним терміном є *locution* (з лат. «зворот мови»). Проте цей термін має досить широке значення. Він позначає не лише фразеологічні одиниці та конструкції, а й словосполучення і звороти нефразеологічного характеру. Зважаючи на те, що значення українського терміну «фразеологічна одиниця» є досить об'ємним, найбільш влучним французьким його відповідником ми вважаємо термін *locution phraséologique*, запропонований Ш. Баллі [6; 208].

Дослідник ФО О.В. Кунін відносить до ФО «словосполучення та речення (у тому числі прислів'я) з повним або частковим переосмисленням компонентів та зі стійкістю фразеологічного характеру». Звороти, що вживаються в буквальному значенні та не мають фразеологічної стійкості дослідник називає «стійкими сполученнями нефразеологічного характеру»

[4: 211]. Таке визначення знаходиться на межі вузького та широкого трактування фразеологізму та виділяє категоріальні ознаки ФО.

ФО характеризуються семантичною цілісністю, метафоричністю, відтворюваністю, влучністю, стійкістю, еквівалентністю слову, наявністю не менше двох повнозначних слів, неперекладністю, єдністю значення, внутрішньо-компонентним зв'язками, граматичною організованістю та строгим лексичним.

Значення ФО ґрунтується на образному переосмисленні, повній або частковій втраті синхронного зв'язку з буквальними значеннями його компонентів та набуттям конотативно-прагматичних ознак та властивостей.

З точки зору функціональності ФО властиві комунікативна, семантична та прагматична функції. Кожну з перерахованих функцій можна умовно розділити на менші, такі як волюнтативна, дейктична, результативна; кумулятивна, директивна, резюмуючи тощо. Така система функцій доводить, що ФО – це важливий компонент лексичної системи мови [5: 264].

Таким чином, фразеологічна одиниця – це комплексне поняття, що включає в себе лексичні одиниці на рівні словосполучення та речення, які характеризуються фразеологічною стійкістю, повним або частковим переосмисленням їх компонентів та семантичною цілісністю [1:143].

Фразеологічні одиниці (ФО) на позначення рис характеру людини є численним видом ФО сучасних англійської, французької та української мов. Для здійснення типологічного аналізу ФО нами було опрацьовано словники Oxford Dictionary of Idioms [10], що включає в себе більше 5000 ФО, «Фразеологизмы французского языка» [8] за ред. В. Бардоши, Ш. Еттінгера, С. Штельтінг, К. Бутіної, що містить близько 1000 фразеологічних одиниць та «Фразеологічний словник української мови» [2] за ред. В.Д. Ужченко обсягом 2500 ФО.

Для аналізу ФО на позначення рис характеру людини в сучасних англійській, французькій та українській мовах необхідно визначити структуру характеру, що відображається у мові. На основі проведеного нами

дослідження психологічної літератури риси характеру людини нами було умовно розділено на групи: позитивні, негативні та нейтральні. Під позитивними рисами характеру ми розуміємо такі, що отримують схвалення мовної спільноти та набули позитивну конотацію. Негативні риси характеру – такі, що викликають засудження мовної спільноти та мають конотацію несхвалення, іронії, а іноді і сарказму. Нейтральними рисами характеру ми називаємо такі, що можна інтерпретувати і як позитивні, і як негативні в залежності від контексту, ситуації мовлення та ставлення мовця до повідомлення.

Позитивні риси характеру нами було розділено на 9 менших груп, а саме: 1) працелюбність, завзятість; 2) кмітливість; 3) оптимізм; 4) щедрість, гостинність; 5) чесність, щирість; 6) рішучість, сміливість; 7) доброта, співчутливість; 8) ввічливість, вихованість; 9) вірність, відданість.

На основі опрацьованого матеріалу негативні риси характеру нами було згруповано у 9 класів: 1) лицемірство, підступність; 2) дурість; 3) злість, бездушність; 4) легковажність; 5) нерішучість, безпомічність; 6) зарозумілість, пихатість; 7) дратівливість, критичність; 8) жадібність, егоїзм; 9) лінь.

До нейтральних рис характеру ми відносимо такі, що можна інтерпретувати двояко в залежності від ситуації та від ставлення мовця до об'єкту мовлення. Такі риси характеру нами було умовно розділено на 5 груп: 1) настирливість/ впертість; 2) енергійність/запальність; 3) наївність/невпевненість; 4) байдужість/терпимість; 5) хитрість.

Методом суцільної вибірки нами було обрано 352 англійських, 135 французьких та 308 українських ФО на позначення рис характеру людини. Це становить 7%, 13% та 12% від загальної кількості ФО у словнику відповідно, що свідчить про те, що ФО на позначення рис характеру людини є більш характерним явищем для французької та української, ніж для англійської мови.

Спільним для систем ФО англійської, французької та української мов є те, що в них переважають ФО на позначення негативних рис характеру. Як було зазначено вище, це можна пояснити їх великою експресивністю, впливовістю та психологічними особливостями людського сприйняття себе та оточуючих. В англійській мові ця група становить 47% від загальної кількості, у французькій – 48%, а в українській мові – 51%. Таким чином, відсоткове співвідношення ФО на позначення негативних рис характеру є приблизно однаковим у досліджуваних мовах.

Щодо ФО на позначення позитивних рис характеру, їх відсоткове співвідношення є приблизно рівномірним. В англійській мові ФО на позначення позитивних рис характеру становить 36%, у французькій – 45% а в українській мові – 40%. Таким чином, українці як мовна спільнота мають погляд на особистість близький до англійців, оскільки розрив між кількістю ФО на позначення негативних та позитивних рис характеру в українській мові таким самим, як і в англійській мові і становить 11%. Французи ж характеризують особистість однаково, як через схвалення так і через несхвалення певних рис.

ФО, що позначають нейтральні риси характеру в англійській мові складають 17%, у французькій – 6%, а в українській мові – 9%. Таким чином, з точки зору конотаційної варіативності ФО на позначення рис характеру в англійській мові є більш варіативним ніж в українській та французькій.

Щодо власне характеру людини, відображеного у фразеологічній системі мови, варто відзначити певні розбіжності в рисах, що цінуються та зневажаються мовними спільнотами. В англійській мові найбільшого несхвалення зазнають лицемірство та підступність (17% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру), наприклад, *bear two faces under one hood*, *snake in the grass*), тупість (15% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *nutty as a fruitcake*), злість та бездушність (13% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *breathe fire*, *fit to be tied*); в українській мові ФО, що позначають

лицемірство та підступність також посідають перше за кількістю місце (21% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *пустити жука проти когось, кривити душею, вовк в овечій шкурі*), далі ФО на позначення бездушності (17% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *мати кам'яне серце, варити з когось воду*) та ліні (13% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру *байдики бити, ханьки м'яти, гав ловити*) а у французькій мові ФО, що позначають тупість посідають перше за кількістю місце (22% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *ne savoir ni a ni b, perdre les pedales, s'y entendre comme à ramer des choux*), далі ФО на позначення ліні (15% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *être paresseux comme une couleuvre/ un loir, faire le lézard, se reposer sur ses lauriers*) та боягузтва (14% від загальної кількості ФО на позначення негативних рис характеру; *ne pas se toucher du coude/ du pied, se prendre pour le nombril du monde, se croire le premiere moutardier du pape*). Спільним для англійців та українців є те, що вони найбільше критикують такі риси як лицемірство та бездушність, а для англійців та французів – критика тупості та дурості.

Серед позитивних рис характеру найбільшого схвалення в англійській мовній спільноті зазнають працьовитість (20% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *busy as a bee, hard as a beaver*), кмітливість (15% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *man of sense, sharp as a needle*) та оптимізм (13% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *of good cheer, look on the bright side*), у французькій – енергійність (42% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *péter le/du feu, être tout feu tout flamme(s), avoir quelque chose dans le ventre*), працьовитість (26% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *avoir du pain sur la planche, ne pas / plus ou donner de la tête, faire bouillir la marmite, (re)prendre le collier*) та доброта (19% від загальної кількості ФО на позначення позитивних

рис характеру; *être bon comme du (bon) pain / comme la romanie, ne pas faire de mal à une bouche*), а в українській – сміливість (23% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *смілива душа, не страшкові діти*), стриманість (20% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *бровою не моргнути, залізні нерви*) та розум (14% від загальної кількості ФО на позначення позитивних рис характеру; *не ликом шитий, казанок варить*). Так, кмітливість та працьовитість є рисами характеру які дуже цінують досліджувані мовні спільноти.

До нейтральних рис характеру англійська, французька та українська мовні спільноти відносять наївність та мрійливість (*a babe in woods, croire au père Noël, Боже теля*). До ФО, що позначають наївність належать

Таке амбівалентне ставлення носіїв мови можна пояснити тим, що ці риси можна розглядати як чистоту, скромність чи як непристосованість до життя та непрактичність.

Отже, компаративний аналіз ФО на позначення рис характеру людини в англійській, французькій та українській мовах виявляє, що в національному характері цих народів існують відмінності та спільні риси. Так, і, українці, і французи, і англійці цінують розум та зневажають лицемірство. Ці якості посідають особливе місце в системі ФО досліджуваних мов. Проте, для українців найважливішою рисою характеру є сміливість, а вже потім кмітливість. Це об'єднує їх із французами, які найбільше цінують енергійність. Щодо негативних рис характеру, погляди англійців та українців ідентичні – найгіршими якостями мовні спільноти вважають лицемірство та підступність, а французи – тупість. Таким чином, незважаючи на політичні межі та мовні бар'єри, у національному характері носіїв слов'янських, германських та романських мов є багато спільного.

Список використаних джерел

1. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу XX століття : дис ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Городецька Олена Василівна. – К., 2003. – 270 с.
2. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1963. – 208 с.
4. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Высшая Школа, 1986. – 351 с.
5. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П Жуков– М.: Просвещение, 1978. – 457 с.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488с.
7. Симрницкий А.И. Лексикология английского языка / Под ред. В. В. Пассека. М.: ИЛ, 1956.
8. Фразеологизмы французского языка / [авт.-сост. В. Бардоши, Ш. Эттингер, С. Штельтинг, Е.В. Бутина]. – Уральское издательство, 2002. – 247 с.
9. Ammer Ch. The Facts On File Dictionary of Clichés, Second Edition / Christine Ammer. – New York. – 1992. – 534 p.
10. Oxford Dictionary of Idioms / Judith Siefring. – Oxford.: Oxford University Press, 2004. – 340 p.